

ПРА КАХАННЕ, ВЕРНАСЦЬ І АБАВЯЗАК. ДА ПЫТАННЯ ВЫВУЧЭННЯ Ў ШКОЛЕ АПОВЕСЦІ ІВАНА ШАМЯКІНА “НЕПАЎТОРНАЯ ВЯСНА”

Падзеі, адлюстраваныя ў аповесці І. Шамякіна “Непаўторная вясна”, якая адкрывае пенталогію “Трывожнае шчасце”, для сучасных школьнікаў сталі далёкай гісторыяй, аднак менавіта гэты твор з’яўляецца адным з самых папулярных у беларускай літаратуры сярод школьнай моладзі.

Анкетаванне, якое неаднаразова праводзілася аўтарам артыкула ў розных школах Беларусі, паказала, што на працягу апошняга дваццацігоддзя Саша Траянава і Пятро Шапятавіч з’яўляюцца любімымі героямі старшакласнікаў. Чым растлумачыць такую ўстойлівую прыхільнасць школьнікаў не аднаго пакалення да персанажаў пенталогіі І. Шамякіна? Псіхалаг Л. Жабіцкая сцвярджала, што “ў крытэрыях ацэнкі старшымі школьнікамі літаратурнага персанажа пераважную ролю выконваюць розныя ўяўленні пра якасці, якімі, на іх думку, павінен валодаць герой” [1, с.63]. Гэты тэзіс пацвярджаецца на практыцы пры вывучэнні ўспрымання вучнямі некаторых твораў беларускай літаратуры.

Каб прасачыць, як матывуюць адзінаццацікласнікі свае адносіны да пенталогіі пасля самастойнага яе прагнання, мы прапанавалі ім пытанне: “Што збліжае вас з героямі “Непаўторнай вясны?”

Аналіз адказаў (вусных і пісьмовых) дае падставу сцвярджаць, што героі аповесці І. Шамякіна выклікаюць асаблівую цікавасць у сённяшніх школьнікаў таму, што іх хваляюць узнятыя ў творы праблемы: рамантыка першага кахання, пошукі свайго жыццёвага шляху, пераадоленне цяжкасцей, адказнасць перад роднымі, каханай, Радзімай. Твор блізкі сучасным адзінаццацікласнікам і таму, што надзённая тэма “Непаўторнай вясны”; яе, па словах І. Навуменкі, “можна вызначыць вельмі каратка: вернасць” [2, с. 255].

Праблематыка твора, а таксама аналіз самастойнага яго ўспрымання адзінаццацікласнікамі падказваюць, што пры вучэнні аповесці “Непаўторная вясна” мэтазгодна ўсю працу накіраваць на асэнсаванне пастаўленых аўтарам маральна-этычных праблем.

Маральны воблік маладога пакалення перадваеннага часу – так можна сфармуляваць тэму ўрока, на якім аналізуецца аповесць “Непаўторная вясна”.

Увесці ў атмасферу падзей твора вучням дапаможа ўступным словам сам настаўнік.

Аповесць “Непаўторная вясна” літаратурная крытыка сустрэла даволі прыхільна. Амаль усе рэцэнзенты адзначалі, што, імкнучыся паказаць прыгожае і моцнае каханне сваіх маладых герояў, І. Шамякін раскрыў іх характары ў развіцці, праявіў сябе дасціпным майстрам псіхалагічнага аналізу.

Не абышлося, праўда, і без крытычных заўваг. Пісьменніка папракалі ў недастаткова дакладнай матывацыі герояў, у захапленні неапраўданымі тырадамі, якія не адпавядаюць логіцы персанажаў.

Абраўшы прадметам свайго даследавання вельмі складаную сферу людскіх адносін – каханне, І. Шамякін, звяртаючыся ў пачатку першай, часопіснай, рэдакцыі аповесці да сваіх равеснікаў, якія прайшлі праз вайну, добра разумеў, што галоўным чытачом яго твора стане ўсё ж моладзь: “Але, акрамя цябе (равесніка – А.Л.), ёсць яшчэ іншы чытач – той, якому зараз столькі год, колькі год героям гэтай аповесці. Гэта – нашы дзеці. Будзем верыць, што іх шлях ад юнацтва да сталасці будзе больш лёгкі, чым наш. Але, безумоўна, і на іх долю выпадзе нямала цяжкасцей, перашкод, няўдач, расчараванняў. Першымі іх радасцямі і першымі пакутамі будуць радасці і пакуты кахання. Няхай жа яны ўведаюць, як кахалі іх бацькі” [3, с. 7].

З уступу выразна бачна мэта, якую ставіў перад сабой аўтар, – паказаць маральны воблік маладога пакалення перадваеннага часу. Пісьменнік не павучае, не навязвае свой погляд, а дазваляе чытачу даць і ўласную ацэнку ўчынкам герояў.

Для абмеркавання вучням прапануюцца наступныя пытанні:

1. Што мы даведваемся пра Пятра Шапятовіча ў пачатку аповесці? Чаму І. Шамякін шмат часу адвёў на дарогу Пятра да Сашы?
2. Як сустрэла Саша Пятра? Чаму так?
3. Што думае, як ставіцца да вярэй каханай Пятро?
4. Аўтар называе Шапятовіча сумленным “ва ўсіх паводзінах і пачуццях”. Наколькі апраўданая такая ацэнка?
5. Як вырашаецца ў аповесці праблема абавязку? Пакажыце гэта на прыкладзе Сашы і Любы да прафесіі медыка.
6. Як паказаны ў аповесці час? Як ставяцца Саша і Пятро да міжнародных падзей? Што іх трывожыць?
7. У чым сэнс метафарычнай назвы твора?

Вобраз Пятра Шапятовіча – у цэнтры ўсіх маральных калізій пенталогіі. Ён, студэнт, будаўнічага тэхнікума, летуценнік, закаханы, едзе ў госці да дзяўчыны – вясковага фельчара Сашы Траянавай. І не бяда, што кішэні адна дзесяцірублёўка, а замест абеду “кавалак хлеба, які захапіў тайком у сталоўцы ў час сьнеданьня”, ён жыў светлымі марамі аб сустрэчы. Аўтар затрымлівае свайго героя ў дарозе, каб бліжэй пазнаёміць яго з чытачом, раскрыць унутраны свет юнака. Атрымалася своеасаблівая “зацяжная” экспазіцыя ў сюжэце твора.

Пачуццё, якое перажывае Пятро, вельмі знаёмае вучням, аднак у час гутаркі па першай аповесці яны мала актыўныя. Звычайна аналіз зводзіцца да пераказу падзей. І справа не толькі ў адсутнасці ў аповесці вострага канфлікту, але і ў тым, што асабістае, інтымнае цяжка паддаецца аналізу. Скажаць, што Шапятовіч кахае Сашу, вельмі мала. Тут важна прасачыць, як ён сам адносіцца да дзяўчыны, што думае пра яе.

Вучні заўважаюць, што ў святасці Пятра ўяўленне пра Сашу склалася як пра ідэал чысціні і святасці. Пачуцці юнака пазбаўлены

прыземленасці, практыцызму. І. Шамякін гаворыць пра Шапятовіча як пра чалавека сумленнага “ва ўсіх паводзінах і пачуццях”. Аднак з такой ацэнкай не зусім можна пагадзіцца. Насуперак сваім перакананням Пятро бывае часам здольны на дзівацкі, а то і не зусім прыстойны ўчынак. Вучні таксама палемізуюць з аўтарам аповесці, нагадваючы сустрэчу Шапятовіча з Любай:

“Не прайшло і некалькі гадзін пасля развітання з каханай дзяўчынай, як Пятро кінуўся ў абдымкі да другой. Дзе ж яго сумленне?”

Відаць няма патрэбы настаўніку апраўдваць героя. Шапятовіч – не ідэал. Яму, як і многім людзям яго ўзросту, уласціва памыляцца. Пятро, безумоўна, здрадзіў, але гэта здрада дазволіла яму вастрэй адчуць сціпласць і высакароднасць Сашы, узвысіла дзяўчыну ў яго вачах.

Важнае значэнне для разумення маральнага вобліку герояў І. Шамякіна мае назіранне за іх адносінамі на працы.

Пятра мы бачым у працы толькі аднойчы, над дыпломным праектам, але працуе ён з асалодай, з натхненнем, з жаданнем гаспабраваць свае творчыя сілы ў справе.

Значна больш сказана ў гэтым плане пра Сашу і Любу, якія скончылі разам медыцынскае вучылішча і цяпер па размеркаванні трапілі працаваць у вёску. Па-рознаму яны ставяцца да сваіх службовых абавязкаў.

Люба не жыве, а пакутуе тут. Дачка дырэктара саўгаса, марамі яна даўно ўжо ў горадзе, які вабіць сваёй “льсокай культурай” і жаніхамі, таму і працуе, відаць, па прынцыпу “праца не воўк – у лес не ўцячэ” або “чорт не схопіць гэты’х хворых”. Нарэшце знаёмыя бацькі дапамаглі ёй уладкавацца старшай сястрой аддзялення ў гарадской клініцы, і гэта дазволіла Любе глядзець са сваёй “вышыні” на “цёмную вёску” з пагардай.

Зусім іншая Саша. Энергічная, клапатлівая, уважлівая да кожнага хворага, яна і ў далёкай палескай вёсцы знайшла сваё месца. Яе не спалохалі ні начныя візіты ў суседнюю вёску да парадзіхі, ні вучоба ў вячэрняй школе за шэсць кіламетраў.

Наогул, гавораць вучні, Саша выглядае светлай і надзейнай. Магчыма, сур’ёзная праца медыка зрабіла яе такой. Яна неяк па-мацярынску клапоціцца пра Пятра, калі кладзе яму ў дарогу яблыкі і грошы хоць той відавочна сваімі ўцёкамі пакрыўдзіў дзяўчыну. Саша можа быць і самаахвярнай. Калі цяжка захварэў Пятро, кінулася бегчы праз ноч у горад ратаваць мужа. Для таго часу гэта быў дзёрзкі ўчынак.

“Сапраўды, – піша І. Шамякін, – незадоўга перад гэтым выйшаў закон, згодна з якім за прагул, за спазненне на работу аддавалі пад суд. Сашу, добрасумленную ва ўсім, крыштальна чыстую, заўсёды страшыла думка, што і яна можа неўзнарком трапіць на лаву падсудных. А як яна дакажа, што ёй трэба было абавязкова ехаць, яны ж нават не запісаны ў загсе?” [4, с. 56]

Боязь за жыццё каханага чалавека аказалася мацней за суровы закон.

Разважаючы над гэтым эпізодам, настаўнік пераходзіць да гутаркі пра час, у які жылі шамякінскія героі і дапамога вучням ужо на першым этапе вывучэння аповесці зразумець сэнс назвы пенталогіі “Трывожнае шчасце”.

Героі аповесці “Непаўторная вясна” кахаюць, раўнуюць жывуць светлымі марамі пра будучыню, шчыра вераць у сваю выключнасць, сваё шчасце. Аднак суровая рэчаіснасць не-не ды напамінае пра сябе. Унутры краіны было неспакойна ад культу асобы, а ў свеце пахла порахам: у Еўропе ўжо ішла вайна з Германіяй.

Выхаваныя сваім часам, зусім яшчэ юныя, максіmalісты, Траянава і Шапятовіч хацелі быць у гушчы падзей, Саша прызнаецца, што прасілася, каб яе добраахвоніцай узялі на фінскую вайну. Пятро таксама “прагнуў гераічнага подзвігу і лічыў, што героем можна стаць толькі на вайне” [4, с. 68].

Фінал аповесці ўзнёсла-трывожны. Саша, якая чакае дзіця, праводзіць Пятра ў армію. Апошнія эпізоды ўспрымаюцца вучнямі ўсхвалявана, сур’езна. Ведаючы не толькі далейшы змест пенталогіі, але і гісторыю свайго народа, яны суперажываюць з героямі. Калі Саша і Пятро трывожацца адзін за аднаго і за лёс таго, каму яны далі жыццё, спадзяюцца на хуткую сустрэчу, то вучні разумеюць, што непаўторная, апошняя перад вайной вясна скончана. Герояў чакаюць цяжкія выпрабаванні, у выніку якіх будуць правераны шчырасць іх пачуццяў, вернасць, трываласць харакараў.

Вельмі важна, каб гутарка па аповесці пакінула ў вучняў цёплае ўражанне, каб у іх узнікла патрэба глыбчэй на сябе збоку, паспрабаваць разабрацца ў сваіх жыццёвых устаноўках, а адсюль – і жаданне прасачыць за далейшым лёсам герояў.

Даследаванне праблемы вернасці, адказнасці і абавязку І. Шамякін працягвае ў наступных аповесцях пенталогіі “Трывожнае шчасце”, якія сучасная вучэбная праграма рэкамендуе школьнікам для самастойнага чытання і абмеркавання на ўроку. Найбольш блізкай па праблематыцы, пафасе і сюжэце да “Непаўторнай вясны” вучням бачыцца аповесць “Начныя зарніцы”. Пісьменнік пачынае новую тэму – тэму мацярынства, якая праходзіць скразной лініяй праз усю аповесць і адкрывае перад настаўнікамі вялікія магчымасці для маральна-эстэтычнага ўздзеяння на старшакласнікаў. У гэтым урэсце асабліва важна сфарміраваць у дзяўчат адносіны да мацярынства як да самага чыстага таінства і свяшчэннага абавязку, у юнакоў – павагу да жанчыны-маці. Не выпадкова ж вядомы настаўнік-наватар Я. Ільін (Санкт-Пецярбург) на адным з урокаў пры вывучэнні рамана “Вайна і мір” вылучае праблему “Як чакаць дзіця па Л. Талстому?”

І. Шамякін, паказваючы Сашу, якая ўпершыню корміць маленькую дачку, падбірае самыя “цёплыя” словы, якія міжволі прымушаюць чытача ставіцца да гераіні з пяшчотаю і заміланнем. Калі клас падрыхтаваны да такой размовы, гэтыя радкі могуць прагучаць на ўроку.

Мы бачым Сашу, якая яшчэ ў бальніцы нечакана палыхаецца, не заўважыўшы, як яе дачушку аднеслі ў дзіцячую. Потым да фізічнага знемажэння ад страху за “гэту нявінную істоту” ўцякае яна ад вайны. Пазней, ужо перажыўшы першую жахлівую сустрэчу з ворагам, кідаецца маладая маці ў распачы, як падстрэленая птушка, плача, калі пакідаюць яе родную вёску чырвонаармейцы.

Увага вучняў звяртаецца на імкненне пісьменніка пацвердзіць думку: маці ў адказе і трывозе за лёс сваіх дзяцей з дня нараджэння і на ўсё жыццё.

Побач з Сашай іншыя маці. У кожнай з іх свой лёс, сваё жыццё, але ў час фашыскай навалы яны жывуць агульнымі трывогамі за дзяцей: за маленькую Ленку, за курсанта Сенью Пясоцкага, за юнага падпольшчыка Цішку Матыля і за паліцая Кузьму.

Саша – натура актыўная. Яна як медык не можа адасобіцца ад людзей. Ісці ім на дапамогу ў любых выпадках – гэта яе крэда. Далейшыя паводзіны гераіні – пераканаўчы прыклад непарыўнасці асабістых і людскіх інтарэсаў. І. Шамякін неаднаразова ставіць сваю Сашу ў складаныя сітуацыі. Аналізуючы іх, вучні маюць магчымасць прасачыць эвалюцыю характару гераіні, зрабіць для сябе важныя маральныя вывады.

Разглядаючы, напрыклад, эпізод ля школьнага калодзежа, варта паразважаць, чым кіравалася Саша, выпусціўшы з калодзежа палоннага партызана, і даць сваю ацэнку гэтаму ўчынку.

Пасля аналізу вучнёўскіх адказаў у розных класах было заўважана, што вучні выказваюць самыя процілеглыя думкі, што, зразумела, сведчыць і пра супярэчлівасць паводзін Сашы ў дадзеным выпадку.

Адна група вучняў ставіцца да Сашы як да чалавека надзвычай смелага і самаахвярнага: не зважаючы на ​​небяспеку, рызыкуючы жыццём, уласным і ўсёй сям'і, яна зрабіла адважны ўчынак.

Іменна гэта рызыка, на думку другой групы школьнікаў, была зусім неапраўданай. Вучні нагадваюць, як яшчэ нядаўна Саша трымцела на маленькай дачушцы, а тут нібы забылася пра яе існаванне, не падумала пра яе лёс.

Відавочна адно: вучні правільна ставяцца да паводзін Сашы, але ацэньваюць іх аднабакова і па-максімалісцку катэгарычна, не зразумеўшы да канца іх матыву.

Далейшы метадычна правільны аналіз аповесці пад кіраўніцтвам настаўніка, скіраваны на спасціжэнне аўтарскай канцэпцыі вернасці і абавязку, павінен падвесці вучняў да высновы – шамякінскай гераініі заўсёды кіравала не толькі яе актыўная жыццёвая пазіцыя, але і падсвядомае прафесійнае, нарэшце, жаночае пачуццё адказнасці за ўсіх, хто трапіў у бяду.

Як бачна, праблемна-тэматычнае вывучэнне аповесці І. Шамякіна “Непаўторная вясна” і абавязковы зварот да наступных твораў, што склалі пенталогію “Трывожнае шчасце”, спрыяюць фарміраванню ў школьнікаў такіх найважнейшых маральных якасцей, як вернасць і абавязак.

Літаратура

1. Жабицкая, Л. Восприятие художественной литературы и личность / Л. Жабицкая – Кишинев : Штиинца, 1974.
2. Навуменка, І. Збор твораў : у 6 т. / І. Навуменка. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1984. – Т. 6.
3. Шамякін, І. Непаўторная вясна : апавесць / І. Шамякін // Палымя. – 1957. – № 1.
4. Шамякін, І. Збор твораў : у 6 т. / І. Шамякін. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1978. – Т. 3.